

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ОСОБИСТОСТІ: СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ СТАНОВЛЕННЯ

Гаврилюк Ірина,

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна;
ira_gu@ukr.net

У статті обґрунтовано систему психологічних факторів становлення психологічного простору особистості в межах суб'єктного, генетичного, рефлексивно-діяльнісного та еколого-психологічного підходів. Наукова позиція презентації матеріалу стосується історико-психологічного аналізу уявлень, понять, теорій і концепцій психології простору, де вимальовується загальна методологічна лінія інтерпретації від окреслення його проявів фізичного, психологічного та соціального змісту до можливості активного вибору самоствердження. Аналіз корелятивів психологічного простору особистості розкриває напрями його вивчення як показника суб'єктності особистості, предмету постнекласичної психології, основи психологічного здоров'я й здатності до самореалізації та творчого самоконструювання. Установлено три аспекти дослідження становлення особистісного простору: віковий, соціально-психологічний і ментальний. Презентовано теоретико-методологічний аналіз проблеми феномену психологічного простору та висвітлення його категоріально-понятійного змісту, а також з'ясування концептуальних позицій визначення його детермінації, що заклало основу для систематизації факторів його розвитку (генетичні особливості індивіда, вплив природного середовища, культури; соціальне оточення, індивідуальний досвід людини). Розкрито наукові уявлення про зміст зовнішніх (соціокультурні, екологічні, економічні) і внутрішніх (психофізіологічні, індивідуально-психологічні, особистісні, соціально-психологічні) факторів становлення психологічного простору особистості та зазначено міру впливу кожного з них на забезпечення особистісної безпеки й комфорту. Продемонстровано повноцінний динамізм розгляду психологічного простору в його структурно-функціональних ознаках загального благополуччя, соціальної зрілості та продуктивності, успіху особистості й способах усвідомлення людиною в суб'єктних формах прояву під впливом адаптаційних та ідентифікаційних механізмів.

Ключові слова: психологічний простір, суверенність, межі психологічного простору, соціально-психологічна адаптованість, суб'єкт, особистість.

Irina Havryliuk. Psychological Space of a Personality: Psychological Factors System of Formation. The psychological factors system of psychological space formation of a personality within the limits of subjective, genetic, reflexive and activity, ecological and psychological approaches has been grounded in the article.

The scientific position of material presentation concerns the historical and psychological analysis of representations, concepts, theories and concepts of space psychology where arises the general methodological line of interpretation from the outlining of its manifestations of physical, psychological and social content to the possibility of active choice of self-affirmation. The correlates analysis of psychological space of a personality opens out the directions of its study as subjectivity indicator of a personality, subject of post-neoclassical psychology, basis of psychological health and ability to self-realization and creative self-projection. Three study aspects of personality space formation have been defined: age, socio-psychological and mental. Represented theoretical and methodological analysis of the problem of psychological space phenomenon and highlighting its categorical and conceptual content, as well as clarification of definition conceptual positions for its determination, formed the basis for systematization of its development factors (genetic peculiarities of individual, the effect of natural environment, culture influence, social environment, individual experience of a person). The scientific ideas about the content of external (social cultural, environmental, economic) and internal (psychophysiological, individual psychological, personal, social psychological) formation factors of psychological space of a personality have been revealed and the influence extent on the provision of personality safety and comfort of each of them have been stated. The complete dynamism of psychological space consideration in its structural and functional features of general well-being, social maturity, productivity and success of a personality and human awareness ways in subjective forms of manifestation under the influence of adaptation and identification mechanisms has been demonstrated.

Key words: psychological space, sovereignty, psychological space limits, socio-psychological adaptability, subject, personality.

Ирина Гаврилюк. Психологическое пространство личности: система психологических факторов становления. В статье обосновывается система психологических факторов становления психологического пространства личности в пределах субъектного, генетического, рефлексивно-деятельностного и эколого-психологического подходов. Научная позиция презентации материала касается историко-психологического анализа представлений, понятий, теорий и концепций психологии пространства, где вырисовывается общая методологическая линия интерпретации от определения его проявлений физического, психологического и социального содержания до возможности активного выбора самоутверждения. Анализ коррелятов психологического пространства личности раскрывает направления его изучения как показателя субъектности личности, предмета постнеклассической психологии, основы психологического здоровья и способности к самореализации и творческого самоконструирования. Установлены три аспекта исследования становления личностного пространства: возрастной, социально-психологический и ментальный. Представленный теоретико-методологический анализ проблемы феномена психологического пространства и освещения его категориально-понятийного содержания, а также выяснения концептуальных позиций определения его детерминации составили основу для

систематизации факторов его развития (генетические особенности индивида, влияние природной среды, культуры; социальное окружение, индивидуальный опыт человека). Раскрываются научные представления о содержании внешних (социокультурные, экологические, экономические) и внутренних (психофизиологические, индивидуально-психологические, личностные, социально-психологические) факторов становления психологического пространства личности и указывается степень влияния каждого из них на обеспечение личной безопасности и комфорта. Продемонстрирован полноценный динамизм рассмотрения психологического пространства по его структурно-функциональным признакам общего благополучия, социальной зрелости, производительности и успехам личности, способах осознания человеком в субъектных формах проявления под влиянием адаптационных и идентификационных механизмов.

Ключевые слова: психологическое пространство, суверенность, границы психологического пространства, социально-психологическая адаптация, субъект, личность.

Постановка наукової проблеми та її значення

Зміни сучасного суспільства різко активізували соціально-психологічні процеси, які вимагають чіткої просторово-часової організації життя. Перегляд пріоритетів в інтерпретації проблеми простору та її трансформації, як це добре демонструє сучасний стан державно-територіальної політики, заактуалізував необхідність розробки доволі нового аспекту цієї проблеми – вивчення психологічного простору як внутрішньої стабільності й безпеки, які відображені у свідомості та своїм внутрішньопсихологічним змістом є рушійною силою формування або руйнування тих чи інших моральних, ідеологічних і політичних цінностей, уключаючи політику держави, систему освіти, діяльність засобів масової інформації, події культурного життя, масові явища тощо.

Унаслідок того, що практичне застосування феноменального змісту психологічного простору особистості обмежене можливостями його операціоналізації, вважаємо доцільним перегляд науково-теоретичних позицій тлумачення цього психологічного явища.

Мета статті – теоретико-методологічна рефлексія проблеми психологічного простору в межах психологічного знання та виокремлення психологічних факторів становлення психологічного простору.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми

Розгляд зазначеної проблеми включає широкий спектр її розуміння в різних галузях науки, зокрема у філософії, педагогіці, економіці, соціології тощо, але найпотужніший блок її розгляду представлено в

межах психологічних знань (К. Абульханова-Славська, І. Альтман, О. Баленко, Ж. Вірна, Е. Десі, А. Журавльов, А. Маслоу, В. Коширець, С. Максименко, Г. Мандзик, С. Нартова-Бочавер, Г. Олпорт, Ф. Перлз, К. Ріфф, О. Романова, Н. Саліхова, К. Уілбер, П. Фесенко, К. Хорні та ін.) у різноманітних категоріально-понятійних конструктах, як-от: приватність, особистісна автономність, збереження тілесності як форми суб'єктності, неконформність і незалежність переконань, задоволеність життям, психологічні межі тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Науковий інтерес до проблеми психологічного простору особистості демонструє розширення спектра визначень і поглядів. Відтак задля систематизації розгалуженого формовиявлення пропонуємо поступовий розгляд проблеми в класичних наукових підходах, концепціях та теоріях.

У широкому розумінні поняття «психологічний простір» розкривається з двох сторін життя людини – індивідуальності особистості та взаємодії в соціумі. Також психологічний простір можна представити у вигляді специфічної території, яка певною мірою визначає сутність подій, що в ній відбуваються (Ахундов, 2009). Отже, психологічний простір уміщує комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, із якими людина ототожнює себе (територію, особисті предмети, соціальні прив'язаності, установки) та які стають значимими в тих психологічних ситуаціях, коли починають оборонятися суб'єктом усіма його фізичними й психологічними засобами.

Одразу відзначимо, що простір із цілісними межами є суверенним, адже його власник може підтримати свою особистісну автономію, а простір із порушеними границями – депривованим. Особистість із депривованими межами психологічного простору відчуває тиск зовні й часто незадоволена життям, «втомлюється від життя». Така людина переживає втому, відчуття пасивності, апатії. Обмеження суверенності у сфері тілесних контактів, задоволення базових потреб, пригнічення територіальної свободи є причинами, що зумовлюють психічне неблагополуччя як загрозу (Харламенкова, 2015).

Межі забезпечують взаємодію й селекцію зовнішніх впливів, визначають ідентичність і позначають відповідальність людини. Суверенність як риса особистості встановлюється та проявляється стосовно персоналізованої частини середовища – психологічного

простору особистості, який охоплює комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, із якими людина ототожнює себе та які оберігає всіма доступними способами (Нартова-Бочавер, 2008). Як зазначає Л. Виготський, суверенність не вроджена риса – вона набувається за рахунок розвивальних стосунків із дорослими, у рамках психологічної системи «дитина–дорослий» (Выготский, 2005). Мірою появи певних нових значень, смислів, цінностей система ставатиме все більш автономною, незалежною, відкритою до нових змін.

С. Нартова-Бочавер вважає суверенність системною рисою особистості, необхідною умовою нормального функціонування та розвитку. Саме суверенність забезпечує відчуття впевненості в тому, що все, що робить людина, відповідає її власним бажанням і переконанням. При цьому науковець зазначає, що суверенність розвивається впродовж життєвого шляху людини. Сфера розповсюдження особистісної автономії в ході онтогенезу розширюється до більш віддалених фрагментів середовища. Динаміка розвитку суверенності відповідає логіці призначення: спочатку утворюються ті форми суверенності, які є базовими, відповідають еволюційному завданню (тілесна, територіальна), потім ті, що набувають не лише еволюційного, а й соціального смислу (звички, речі), і, нарешті, виміри, що здебільшого виконують соціально-культурне завдання (соціальні зв'язки, цінності) (Нартова-Бочавер, 2002).

Дослідниця інтегрувала всі значущі виміри психологічного простору та створила власну теорію психологічного простору, провівши операціоналізацію й валідизацію поняття «психологічна суверенність», «психологічний простір особистості». Психологічну суверенність С. Нартова-Бочавер визначає як здатність людини контролювати, захищати та розвивати свій психологічний простір, що заснований на загальному досвіді успішної автономної поведінки; як форму суб'єктності, що в різних формах активності дає змогу реалізувати потреби людини (Нартова-Бочавер, 2013). До структурних компонентів суверенності віднесено виміри психологічного простору: суверенність фізичного тіла, території, речей, звичок, соціальних зв'язків, цінностей. При цьому психологічний простір особистості дослідниця розглядає як суб'єктивно значущий фрагмент буття, який визначає актуальну діяльність і стратегію життя людини та охоплює комплекс фізичних, соціальних і психологічних явищ, із котрими людина себе ототожнює. Психологічна суверенність може бути вивчена лише через указані

вище виміри психологічного простору (Нартова-Бочавер, 2002). Психологічно суверенна особистість має позитивну Я-концепцію, переживає осмисленість життя, проявляє дружнє ставлення у взаємостосунках, характеризується високим рівнем професійної самореалізації й негативно пов'язана з нейротизмом, тривожністю. Проте в останніх своїх роботах автор розглядає психологічну суверенність як особистісний феномен та самотійну рису особистості (Нартова-Бочавер, 2015: 111).

Задля розгляду психологічних факторів становлення психологічного простору окреслимо основні напрями розвитку особистості, такі як спадковість, середовище й активність, детермінаційний зміст яких визначає фактори її становлення: *генетичні особливості індивіда*, отримані за народження людини (спадкові риси є базою для формування особистості); *вплив природного середовища* (фізичного оточення) (навколишнє фізичне середовище постійно впливає на поведінку та через ставлення й реакції на ці впливи бере участь у формуванні особистості); *вплив культури* як певного набору соціальних норм і цінностей, котрі визначають мораль особистості, що відповідає очікуванням суспільства; *вплив соціального оточення*, що є основним у формуванні особистісних якостей індивіда (через процес соціалізації відбувається інтерналізація норм групової взаємодії через формування власного Я); *вплив індивідуального досвіду людини*, суть якого полягає в тому, що кожна людина, потрапляючи в різні ситуації, відчуває вплив інших людей і фізичного оточення та, як результат, послідовність впливу таких ситуацій як унікальних для кожної особистості діє на майбутню орієнтацію розгортання життя.

Схожі уявлення про фактори становлення психологічного простору знаходимо в концепції Б. Ананьєва, який стверджував, що динаміці діяльності повинна відповідати й динамічна структура її особистості, адже в ній виділяються формування задуму, постановка цілей, вироблення програми поведінки та планів дій, вибір стратегій і тактик, проектування майбутнього продукту діяльності, зіставлення отриманого результату з антиципованим. Характеризуючи внутрішній світ людини, учений виділяє у ньому «сюжети», «портрети», «пейзажі» тощо, у змісті яких навколишня дійсність представлена так, як її переживає суб'єкт (Ананьєв, 2001). В. Татенко розглядає особистість як суб'єкта психічної активності, що включає шість взаємопов'язаних мотиваційно-операціональних вимірів, котрі характеризують суб'єкта з боку його потреби й здатності до цілепокладання, вибору, прийняття

рішень, виконання, оцінки, накопичення індивідуального досвіду (Татенко, 1996). Подібний погляд на психологічний простір віднаходимо в прихильників теорії самодетермінації. За нею людину розуміємо як активного суб'єкта, який спроможний ефективно використовувати свої біологічні, психологічні й соціальні властивості для досягнення поставленої мети навіть у складних непрогнозованих умовах. Це пов'язано з тим, що людина має три базові потреби: у самодетермінації (автономії), компетентності та в близьких стосунках з іншими людьми. Особистість із розвиненою самодетермінацією самостійно контролює власну поведінку і є незалежним ініціатором своїх дій (Гордеева, 2005). Потреба в самодетермінації охоплює також гнучкість людини у взаємодії з іншими людьми, спонтанність, креативність, відчуття себе вільною й незалежною. Становлення самодетермінації сприяє формуванню внутрішньої мотивації, яка є основою автономної поведінки людини та дає змогу діяти відповідно до власного Я (Мартынова, 2012: 164–168).

У цьому контексті саме генетичний підхід, запропонований С. Максименком, дає змогу реалізувати обґрунтування суб'єктивно значущого фрагмента буття як *існування*, який інтегрує в собі ознаки цілісного здійснення особистості (Максименко, 2006). Слід зауважити, що серед вузлових моментів онтогенезу людського існування (зародження існування людського індивіда й підготовка його до життя в цьому світі; вступ у життя; драматичний момент життя, пов'язаний із можливістю продовжувати життя через відтворення собі подібних; драма кінця (закінчення)); С. Максименко виокремлює момент драми зрілості, де «дорослою може бути та людина, яка чинить, вибирає, відповідає» (Максименко, 2006: 239–240).

Спробуємо конкретизувати основні фактори становлення психологічного простору особистості, які можуть бути чітко вміщені в дихотомічну вісь впливу зовнішніх/внутрішніх факторів. До *зовнішніх факторів* становлення психологічного належать соціокультурні фактори (освітній і соціальний рівень розвитку, рівень культури й виховання людини); екологічні фактори (природні катаклізми або екологічне благополуччя); економічні фактори (економічне благополуччя / неблагополуччя, рівень життя, якість життя). До *внутрішніх* факторів належать психофізіологічні (стать, вік, генетичні особливості індивіда, вегетативні реакції та енергетичні витрати організму); індивідуально-психологічні (емоційна стійкість, імпульсивність, екстернальність, інтернальність, рефлексивність, критичність, тривожність); особистісні (особливості

самооцінки й самосвідомості, особистісні установки, характер, особливості інтелекту); соціально-психологічні (особливості мікросоціальної взаємодії, рівень активності в досягненні соціально значущих цілей, відповідальність за реальні події, ієрархія соціальних потреб, інтересів, мотивів і ціннісних орієнтацій).

Досить часто під час аналізу поняття «простір» можна помітити, що його зовнішня та внутрішня сторони не розділені, а перетинаються, а відтак часто йдеться не про різні частини особистісного простору, а про його багатовимірність. Підтвердження цього положення – розгляд особистості як проєкції на три площини в тривимірній системі координат Б. Братуся: площинами цього простору є діяльність (буття), значення (культура) та смисли («значення значень»), завдяки яким особистість можна представити як «ідеальне тіло», що існує в цих площинах (Братусь, 1988). Н. Саліхова запропонувала конституально-порівневу модель життєвого простору особистості, що складається з таких рівнів, як центральний, метасистемний, простори сфер життя, діяльності, спілкування й дій (Саліхова, 2010). У дослідженні В. Коширця в структурі особистісного простору названо адаптаційний, мотиваційний та особистісно-поведінковий компоненти (Коширець, 2014).

Зміна особистісного простору збігається з «кризою в житті індивіда, яка виникає як наслідок досягнення певного рівня психологічної зрілості й соціальних вимог, пропонованих індивіду на цій стадії» (Титаренко, 2008). В епігенетичній теорії Е. Еріксона показано, що Я – автономна система, яка взаємодіє з реальністю за допомогою сприймання, мислення, уваги та пам'яті й охоплює весь життєвий простір індивідуума – дитина, – взаємодіючи з оточенням, у процесі свого розвитку стає більш компетентною (Черноушек, 1989). Н. Мозгова описала особливості прояву «особистісного простору» гармонійно розвинутої особистості на різних вікових етапах, зазначаючи, що «особистісний простір» має властивість постійно змінювати кордон і допомагає забезпечити особистості недоторканність, збереження ідентичності, захист від маніпулятивного й інших видів впливів (Мозговая, 2002). А. Маслоу, який, розглядаючи феномен самоактуалізації, зазначає, що завдяки трансценденції складових потреб і здібностей, бажань та можливостей, людина може вийти за межі реального суспільства, міжособистісних відносин, розповсюджених у соціумі шаблонів і стереотипів (Маслоу, 1999). Е. Фром, розкриваючи феномен «відчуження», наголошує, що подолання почуття відчуженості й

самотності може відбуватися за допомогою відмови від свободи та придушення своєї індивідуальності або абсолютного підкорення соціальним нормам. Задля досягнення відчуття автономності потрібне постійне встановлення та дотримання людиною меж між «Я» й «Іншими». Лише так у ході активної регуляції особистісних меж людина починає відчувати себе як самостійну особистість (Фромм, 1990).

Отже, можемо виокремити три аспекти дослідження становлення особистісного простору: *віковий* аспект розглядаємо як закономірні зміни в ході онтогенетичного розвитку, а саме виділяємо особливості сформованості психологічного простору в ході життя на різних вікових етапах індивіда; *соціально-психологічний* аспект досліджуємо як процес, що відбувається під впливом змін у соціальному оточенні й діяльності суб'єкта, а саме виявити можливості й механізми цілеспрямованого впливу на зміст і структуру психологічного простору; *ментальний* аспект пов'язаний із самозміннами, самоконструюванням та побудовою складових компонентів психологічного простору особистості.

Виокремлені аспекти відображають наукові сформовані положення й ідеї А. Петровського, який, розглядаючи особистість як системну якість, указує на три простори: внутрішньоіндивідний, інтеріндивідний та метаіндивідний (Петровский, 1998); а М. Черноушек, розглядаючи в еколого-психологічному напрямі психології категорію «життєве середовище» як простір, що набуває значення у зв'язку з діяльністю людини, зазначає, що межу життєвого середовища як певної цілісності створює сама людина під впливом того самого середовища (сімейне, шкільне, екологічне, емоційно-моральне, інформаційне тощо) (Черноушек, 1989).

Не залишилося поза увагою дослідників і вивчення зіставлення психологічного простору з благополуччям особистості та задоволенням життям. Зокрема, Я. Гошовський виявив, що дисгармонійність стосунків між батьками й дитиною зумовлена вторгненням батьків у психологічний простір дитини (Гошовський, 2008). С. Нартова-Бочавер вважає, що суверенність є умовою збереження стійкості людини як психологічної системи та забезпечує реалізацію життєвого проекту в часовій перспективі (Нартова-Бочавер, 2015).

Узагальнюючи вищесказане, можемо стверджувати, що розвиток психологічного простору особистості важливий для її загального благополуччя, продуктивності й успіху. Психологічний особистісний простір як інтегроване психологічне утворення особистості забезпечує

її недоторканість, збереження ідентичності, можливість самопрезентації, захист від маніпулятивного та інших негативних впливів із боку інших осіб.

Завершуючи теоретичний огляд, зазначимо, що проблематика вивчення психологічного простору набуває своєї популярності, а тому **перспективи** її подальшого вивчення є досить широкими в різноманітних прикладних галузях психології. Конкретні дослідження стосуються розкриття компонентів ментального рівня становлення психологічного простору особистості в онтогенетичному аспекті, а також розробки психокорекційних програм щодо забезпечення розвитку й позитивної трансформації психологічного простору.

Література

1. Ананьев, Б. Г. (2001). *О проблемах современного человекознания*. Санкт-Петербург: Питер, 272.
2. Ахундов, М. Д. (2009). *Концепция пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы*. Москва: ЮНИТИ, 248.
3. Братусь, Б. С. (1988). *Аномалии личности*. Москва: Мысль, 304.
4. Выготский, Л. С. (2005). *Психология развития человека*. Москва: Изд-во «Смысл», 1136.
5. Гордеева, Т. О. (2005). Мотивация достижения: современные зарубежные теории. *Психология в вузе*, 3, 3–15.
6. Гошовський, Я. О. (2008). *Ресоціалізація депривованої особистості*, Монографія. Дрогобич: Коло, 480.
7. Коширець, В. В. (2014). *Психологічні особливості формування особистісного простору студентської молоді*. (Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07). Острог, 20.
8. Максименко, С. Д. (2006). *Генезис существования личности*. Киев: Изд-во ООО «КММ», 240.
9. Мартынова, М. А., Богомаз, С. А. (2012). Самодетерминация в структуре личностного потенциала современной российской молодежи. *Вестник Томского государственного университета*, 357, 164–168.
10. Маслоу, А. (1999). *Мотивация и личность*. Санкт-Петербург: Евразия, 248.
11. Мозговая, Н. И. (2002). Представления о личностном пространстве студентов педагогического вуза. (Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07). Ставрополь, 173.
12. Нартова-Бочавер, С. К. (2015). Психологическая суверенность как предиктор эмоциональной устойчивости в ранней и средней взрослости. *Клиническая и специальная психология*, 4(1(13)), 15–28.
13. Нартова-Бочавер, С. К. (2002). Понятие «психологическое пространство личности» и его эвристические возможности. *Психологическая наука и образование*, 1, 35–42.

14. Нартова-Бочавер, С. К. (2007). Психологическая суверенность как критерий личностной зрелости в психологии. *Феномен и категория зрелости в психологии*. Москва: Изд-во Ин-та психологии РАН, 149–173.

15. Нартова-Бочавер, С. К. (2013). Современное состояние психологии суверенности как учения о личностных границах. *У истоков развития*. Санкт-Петербург, 56–67.

16. Нартова-Бочавер С. К. (2008). *Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии*. Санкт-Петербург: Питер, 400.

17. Петровский, А. В., Ярошевский, М. Г. (1998). *Основы теоретической психологии*. Москва: Издат. дом «ИНФРА-М», 525.

18. Салихова, Н. Р. (2010). Контекстуально-уровневая модель жизненного пространства личности. *Ученые записки Казанского университета: Серия «Гуманитарные науки», 152 (5)*, 183–199.

19. Татенко, В. (2008). *Соціальна психологія впливу*, Монографія. Київ: Міленіум, 216.

20. Татенко, В. А. (1996). *Психология в субъектном измерении*, Монография. Киев: Просвита, 404.

21. Титаренко, Т. (2008). Життєві завдання як практики самоконституювання особистості. *Соціальна психологія*, 6, 3–11.

22. Фромм, Э. (1990). *Бегство от свободы*. Москва: Прогресс, 272.

23. Харламенкова, Н. Е. (2015). Суверенность психологического пространства личности при разных типах переживаемых угроз. *Вестник Костромского государственного университета им. Н. А. Некрасова. Серия «Гуманитарные науки»: Педагогика. Психология. Социальная работа. Акмеология. Ювенология. Социокинетика*, 1(21). Кострома: Изд-во КГУ им. Н. А. Некрасова, 38–41.

24. Черноушек, М. (1989). *Психология жизненной среды*. Москва: Мысль, 174.

25. Эрикссон, Э. (2000). *Детство и общество*. Санкт-Петербург: ООО «Речь», 416.

References

1. Anan'ev, V. G. (2001). *O problemah sovremennogo chelovekoznaniiya [On the problems of modern human studies]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].

2. Ahundov, M. D. (2009). *Kontseptsiya prostranstva i vremeni: istoki, evolyutsiya, perspektivy [The concept of space and time: origins, evolution, perspectives]*. Moskov: YuNITI [in Russian].

3. Bratus, V. S. (1988). *Anomalii lichnosti [Personality anomalies]*. Moskov: Myisl [in Russian].

4. Vyigotskiy, L. S. (2005). *Psihologiya razvitiya cheloveka [Psychology of human development]*. Moskov: Izd-vo Smyisl [in Russian].

5. Gordeeva, T. O. (2005). Motivatsiya dostizheniya: sovremennyye zarubezhnyie teorii [Motivation to achieve: modern foreign theories]. *Psihologiya v vuze – Psychology in high school*, 3, 3–15 [in Russian].

6. Hoshovskyi, Ya. O. (2008). *Resotsializatsiia deprivovanoi osobystosti: monohrafiia [Resocialization of deprived personality: monograph]*. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].

7. Koshyrets, V. V. (2014). *Psykholohichni osoblyvosti formuvannia osobystisnoho prostoru studentskoi molodi* [Psychological peculiarities of the formation of the personal space of student youth]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ostroh [in Ukrainian].
8. Maksymenko, S. D. (2006). *Henezys sushchestvovanyia lychnosty* [Genesis of the existence of personality]. Kyiv: Yzd-vo OOO «KMM» [in Ukrainian].
9. Martynova, M. A.; Bogomaz, S. A. (2012). *Samodeterminatsiya v strukture lichnostnogo potentsiala sovremennoy rossiyskoy molodezhi* [Self-determination in the structure of the personal potential of modern Russian youth]. *Vestnik Tomskogo gos. un-ta – Bulletin of Tomsk State University*, 357, 164–168 [in Russian].
10. Maslou, A. (1999). *Motivatsiya i lichnost* [Motivation and personality]. Sankt-Peterburg: Evraziya [in Russian].
11. Mozgovaya, N. I. (2002). *Predstavleniya o lichnostnom prostranstve studentov pedagogicheskogo vuza* [Ideas about the personal space of students of pedagogical university]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Stavropol [in Russian].
12. Nartova-Bochaver, S. K. (2015). *Psihologicheskaya suverennost kak prediktor emotsionalnoy ustoychivosti v ranney i sredney vzroslosti* [Psychological sovereignty as a predictor of emotional resilience in early and medium adulthood]. *Klinicheskaya i spetsialnaya psihologiya – Clinical and special psychology*, 4(1(13)), 15–28 [in Russian].
13. Nartova-Bochaver, S. K. (2002). *Ponyatie «psihologicheskoe prostranstvo lichnosti» i ego evristicheskie vozmozhnosti* [The concept of «psychological space of the individual» and its heuristic capabilities]. *Psihologicheskaya nauka i obrazovanie – Psychological Science and Education*, 1, 35–42 [in Russian].
14. Nartova-Bochaver, S. K. (2007). *Psihologicheskaya suverennost kak kriteriy lichnostnoy zrelosti v psihologii* [Psychological sovereignty as a criterion of personal maturity in psychology]. *Fenomen i kategoriya zrelosti v psihologii – Phenomenon and category of maturity in psychology*. Moskov: Izd-vo In-t psihologii RAN, 149–173 [in Russian].
15. Nartova-Bochaver, S. K. (2013). *Sovremennoe sostoyanie psihologii suverennosti kak ucheniya o lichnostnyih granitsah* [The current state of the psychology of sovereignty as a theory of personal boundaries]. *U istokov razvitiya – At the beginning of development*. Sankt-Peterburg, 56–67 [in Russian].
16. Nartova-Bochaver S. K. (2008). *Chelovek suverennyiy: psihologicheskoe isledovanie subekta v ego bytii* [Sovereign Man: a psychological study of the subject in his being]. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
17. Petrovskiy, A. V.; Yaroshevskiy, M. G. (1998). *Osnovy teoreticheskoy psihologii* [Fundamentals of theoretical psychology]. Moskov: Izd. dom «INFRA-M» [in Russian].
18. Salihova, N. R. (2010). *Kontekstualno-urovnevaya model zhiznennogo prostranstva lichnosti* [Contextually-level model of the living space of the individual]. *Uchenye zapiski Kazan. un-ta: seriya «Gumanitarnyye nauki» – Scientific notes Kazan. University: a series of «Humanities»*, 152 (5), 183–199 [in Russian].
19. Tatenko, V. (2008). *Sotsialna psykholohiia vplyvu: monohrafiya* [Social psychology of influence: monograph]. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].

20. Tatenko, V. A. (1996). Psihologiya v sub'ektnom izmerenii : monografiya [Psychology in the subject dimension: monograph]. Kyiv: Prosvita [in Russian].

21. Tytarenko, T. M. (2008). Zhyttievi zavdannia yak praktyky samokonstytuivannia osobystosti [Life tasks as self-constituting practices]. *Sotsialna psykholohiia – Social Psychology*, 6, 3–11 [in Ukrainian].

22. Fromm, E. (1990). Begstvo ot svobody [Escape from freedom]. Moskva: Progress [in Russian].

23. Harlamenkova, N. E. (2015). Suverennost psihologicheskogo prostranstva lichnosti pri raznyih tipah perezhivaemyih ugroz [The sovereignty of the psychological space of the individual with different types of threats experienced]. *Vestnik Kostromskogo gos. un-ta im. N. A. Nekrasova; seriya Gumanitarnyye nauki: Pedagogika. Psihologiya. Sotsialnaya rabota. Akmeologiya. Yuvenologiya. Sotsiokinetika – Bulletin of the Kostroma State. un-that them. N.A. Nekrasova; Humanities: Pedagogy series. Psychology. Social work. Acmeology. Juvenology. Sociokinetics*, 1(21). Kostroma: Izd-vo KGU im. N. A. Nekrasova, 38–41 [in Russian].

24. Chernoushek, M. (1989). Psihologiya zhiznennoy sredy [Psychology of the living environment]. Moskva: Myisl [in Russian].

25. Erikson, E. (2000). Detstvo i obschestvo [Childhood and society]. Sankt-Peterburg: OOO «Rech» [in Russian].

Received: 16.11.2018

Accepted: 06.12.2018